

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА І ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

DOI : 10.18524/2307–4558.2024.41.311204

УДК 808.3+808.2:801

ГЛУЩЕНКО Володимир Андрійович,

доктор філологічних наук, професор кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету; вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116; вул. Наукова, 13, 9-й навчальний корпус, м. Дніпро, Україна, 49131; тел.: +38 050 8860183; e-mail: sdpunauka@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966/>

КОРОТЯЄВА Ірина Борисівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету; вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116; вул. Наукова, 13, 9-й навч. корпус, м. Дніпро, Україна, 49131; тел.: +38 050 2059319; e-mail: iryna.korotiaeva@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6845-5277/>

РОМАН Вікторія Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету; вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116; вул. Наукова, 13, 9-й навч. корпус, м. Дніпро, Україна, 49131; тел.: +38 095 5145215; e-mail: roman.victoriya2016@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3468-1062/>

РУДЕНКО Марина Юріївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету; вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116; вул. Наукова, 13, 9-й навч. корпус, м. Дніпро, Україна, 49131; тел.: +38 050 2558909; e-mail: marinarudenko2016@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6587-3860/>

ГІПОТЕЗА СЕПІРА — УОРФА І ПРИНЦИП ЛІНГВІСТИЧНОЇ ВІДНОСНОСТІ (ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. *Meta* статті — розкрити погляди Е. Сепіра й Б. Л. Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду), стисло проаналізувати деякі інтерпретації, що належать критикам гіпотези Сепіра — Уорфа, виявити ті твердження Сепіра й Уорфа, які зберегли свою цінність для мовознавства початку ХХІ ст. *Об'єктом* вивчення є феномен, який традиційно називають «гіпотезою Сепіра — Уорфа». *Предметом* розгляду виступають погляди Сепіра й Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду), а також їх інтерпретація в студіях критиків цих поглядів, що не завжди відбивала справжні погляди Сепіра й Уорфа. *Результатом* дослідження є виявлення суті тверджень критиків гіпотези Сепіра — Уорфа, які висунули «сильну» і «слабку» версії цієї «гіпотези», і з'ясування досягнень Сепіра й Уорфа. Автори статті акцентують увагу на тому, що Уорф розглядав лінгвістичну відносність не як гіпотезу, а як принцип. Якщо гіпотези необхідно доводити, щоб перетворити їх на теорії, то принципи цього не потребують. Принцип лінгвістичної відносності має тривалу традицію. Про вплив мови на мислення говорили вже Платон, Арістотель, Ф. Бекон, Дж. Локк, Й. Г. Гаман, Й. Г. Гердер, В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня, Я. Бодуен де Куртене. У пропонуваній статті використано *актуалістичний метод*, який передбачає, з одного боку, історичний погляд на розглядану проблему, з іншого, застосування таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (мовознавчих текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція. **Висновки:** безперечною заслугою Сепіра й Уорфа перед наукою стало новаторське дослідження ними низки когнітивних процесів. Це подало сильний поштовх розвитку когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології. Лінгвістична відносність виступає як сучасна дослідницька парадигма.

Ключові слова: лінгвоісторіографічний аспект, гіпотеза Сепіра — Уорфа, принцип лінгвістичної відносності, мова, мислення, культура, наука.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених гіпотезі Сепіра — Уорфа, ми вимушені констатувати брак студій, у яких вона була б висвітлена в лінгвоісторіографічному аспекті. Сучасну науку не можуть задовольнити трактування виключно критичного спрямування, так само як позитивні інтерпретації поверхового характеру, автори яких обмежуються

констатуванням того факту, що Сепір і Уорф як представники американського неогумбольдтіанства розвивали певні ідеї В. фон Гумбольдта.

У чому полягає новаторство Сепіра й Уорфа як дослідників проблеми взаємозв'язку мови і мислення? Які ідеї цих лінгвістів є актуальними зараз? На жаль, далеко не в кожній праці ми знаходимо відповіді на ці запитання. Роль Сепіра й Уорфа в дослідженні зазначеної проблеми навряд чи можна вважати висвітленою з достатньою повнотою.

Звідси випливає **актуальність** пропонованої статті.

Зв'язок проблеми з попередніми дослідженнями. Про гіпотезу Сепіра — Уорфа написано багато, проте різні дослідники інтерпретують цю гіпотезу по-різному (як синонім до терміна *гіпотеза Сепіра — Уорфа* часто вживають термін *гіпотеза лінгвістичної відносності*). Чим же, власне, є ця гіпотеза? У чому її сутність?

З нашого погляду, тут спостерігаємо певний парадокс. Полягає він у тому, що так звану гіпотезу Сепіра — Уорфа в тому вигляді, у якому її часто розглядають, не було сформульовано ані Едвардом Сепіром (1884–1939), ані його учнем Бенджаміном Лі Уорфом (1897–1941). Фактично феномен, який називають гіпотезою Сепіра — Уорфа, є інтерпретацією поглядів Е. Сепіра й Б. Л. Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду) у студіях критиків цих поглядів. Ця інтерпретація не завжди відбивала справжні погляди Сепіра й Уорфа, що зазначають сучасні дослідники [1, с. 225–226; 6, с. 263].

Розпочав процес інтерпретації трактувань Сепіра й Уорфа Х. Хойєр, ще один учень Сепіра. 1953 року Х. Хойєр організував наукову конференцію (у місті Чикаго, США), присвячену лінгвістичній відносності, і висловив низку критичних зауважень щодо відповідних трактувань Уорфа. З цього часу розпочалася активна критика досліджень Уорфа і численні спроби підтвердити або заперечити лінгвістичну відносність. Ми маємо на увазі, з одного боку, праці Н. Хомського, С. Пінкера, Е. Малоткі, Д. Девідсона, М. Блека, з іншого боку, студії Дж. Лакоффа, М. Сільверстейна та інших учених.

Отже, деякі твердження, висунуті Сепіром, а слідом за ним і Уорфом, здобули певним чином самостійне існування разом з тими інтерпретаціями, які нашарувалися на ці твердження і сплелися з ними настільки, що не завжди просто відділити одне від іншого. Це вимагає від нас, з одного боку, приділити пріоритетну увагу першоджерелам (тобто працям самих Сепіра й Уорфа), з іншого боку, підійти до згаданих інтерпретацій максимально критично.

Методологія дослідження. Такий і тільки такий підхід (власне, лінгвоісторіографічний) дозволить нам розкрити ті трактування, що належать самим Сепіру й Уорфу, і окреслити достовірну «траєкторію» історії феномена, який традиційно називають гіпотезою Сепіра — Уорфа. Актуалістичний метод, який ми використовуємо в пропонованій статті, якраз і передбачає, з одного боку, історичний погляд на розглядувану проблему, з іншого, застосування таких прийомів і процедур, як аналіз джерел (мовознавчих текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція [4].

Формулювання завдань. У пропонованій статті ми зосередимося на поглядах самих Сепіра й Уорфа, будемо прагнути розкрити наукову новизну суджень цих лінгвістів з унасліданих питань. Отже, метою статті є розкриття поглядів Сепіра й Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду), стислий аналіз деяких інтерпретацій, що належать критикам гіпотези Сепіра — Уорфа, і виявлення тих тверджень Сепіра й Уорфа, які зберегли свою цінність для мовознавства початку ХХІ ст.

Ця мета конкретизована в таких завданнях: 1) розкрити погляди Сепіра й Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду); 2) проаналізувати деякі інтерпретації, що належать критикам гіпотези Сепіра — Уорфа; 3) виявити ті твердження Сепіра й Уорфа, які зберегли свою цінність для мовознавства початку ХХІ ст., дати оцінку відповідним дослідженням у світлі завдань сучасної лінгвістики з притаманним їй антропоцентризмом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відзначають дослідники, гіпотеза Сепіра — Уорфа існує в «сильній» і «слабкій» версіях [7, р. 15–19; 5]. Згідно із «сильною» версією, мова радикально впливає на мислення, відіграє провідну роль у процесі пізнання світу, а ті або інші ментальні властивості етносу спричинені майже виключно мовою цього етносу. Якщо викласти «сильну» версію докладніше, то основні її положення можна сформулювати так: 1) лексико-граматичні особливості мови зумовлюють специфіку мислення етносу, і, отже, людське мислення не має загальнолюдського характеру; 2) кожен народ має свої картини світу, а близькість картин світу різних народів ґрунтується на спорідненості відповідних мов; 3) значним є вплив мови на культуру як на менш структурований і більш динамічний феномен [6, с. 264].

На думку вчених, «сильна» версія гіпотези Сепіра — Уорфа багато в чому суперечить трактуванням Вільгельма фон Гумбольдта. Адже, згідно з поглядами великого німецького мовознавця, коло понять, якими оперують мовці, не можна виводити зі словника: більшість абстрактних понять має описовий або метафоричний характер [6, с. 264].

Відповідно до «слабкої» версії, мова так чи інакше впливає на мислення, але, звичайно, не зумовлює його.

«Слабка» версія гіпотези визнає семантичну специфіку мов і припускає когнітивні розбіжності як наслідок розбіжностей у самих мовах, проте підкреслює домінування універсальних когнітивних процесів.

З погляду С. Ю. Бородай, «сильну» версію необхідно відкинути як науково необґрунтовану, оскільки, як вважає вчений, за умови «тотальної каузації» мислення мовою розуміння «чужої» мови виявляється неможливим [2, с. 18]. Однак (і це відзначають дослідники, зокрема В. М. Алпатов [1, с. 225–226]), Сепір і Уорф не дотримувалися «сильної» версії, хоча в їхніх працях є окремі висловлення, які можна трактувати як тезу про каузацію мислення мовою. Такий висновок видається нам обґрунтованим, оскільки згадані висловлення Сепіра й Уорфа завжди супроводжуються суттєвими застереженнями.

«Слабка» ж версія, як відзначає С. Ю. Бородай, є «тривіальним твердженням», що не потребує експериментальної перевірки [2, с. 18]. На нашу думку, звідси випливає: обмеження поглядів Сепіра й Уорфа лише відстоюванням «слабкої» версії означає, що ці представники американського неогумбольдтіанства (як і вчитель Сепіра Ф. Боас) не внесли нічого нового в розробку проблеми зв'язку мови і мислення порівняно з їхніми попередниками (Й. Г. Гаманом, Й. Г. Гердером, В. фон Гумбольдтом, О. О. Потєбнею та ін.) і сучасниками (європейськими неогумбольдтіанцями Л. Вайгербером, Й. Тріром та ін.). А ця теза є, звичайно, помилковою.

Як же насправді інтерпретували зв'язок мови і мислення Сепір і Уорф?

Звернемося до поглядів Сепіра.

Сепір бачив у мові «символічну систему», «спосіб відображення всіх мислимих різновидів нашого досвіду» [8, р. 154]. Утім, учений відзначав «несумірність членування досвіду в різних мовах», при-таманну носіям різних мов «відносність понять» [8, р. 155].

Особливо багатий матеріал такого роду дало Сепіру дослідження індіанських мов США й Канади, зіставлення цих мов з англійською та іншими індоевропейськими. Сепір підкреслював, що зв'язок між компонентами системи будь-якої мови будується за своїми внутрішніми законами, а тому спроектувати систему однієї мови на систему іншої неможливо, не спотворивши змістових відношень між мовними елементами. Сепір бачив у лінгвістичній відносності неможливість установити покомпонентну відповідність між системами різних мов. Звідси теза про неспівмірність мов. Слідом за Ф. Боасом Сепір вважав, що мова класифікує, ізолює та організує елементи досвіду і що системи окремо взятих мов не тільки по-різному відбивають зміст культурного досвіду мовців, а й «ведуть» їх неспівмірними шляхами осмислення, сприйняття дійсності. Отже, за Сепіром, людина живе у світі, який (значною мірою підсвідомо) вибудовується на підставі мовних норм, прийнятих у тому чи іншому мовному колективі [9, с. 208–210].

Сепір, зокрема, відзначав, що люди «живуть не тільки в об'єктивному світі речей і не лише в суспільному світі, як про це звичайно думають; вони значною мірою перебувають і під впливом тієї конкретної мови, що є засобом спілкування для певного суспільства» [9, с. 209]. Добре відомий вислів Сепіра про те, що «світи, у яких живуть різні суспільства, — це різні світи, а зовсім не один той самий світ з різними навішеними на нього ярликами» [9, с. 209]. Отже, «ми бачимо, чуємо та взагалі сприймаємо навколишній світ саме так, а не інакше, головним чином завдяки тому, що наш вибір при його інтерпретації зумовлений мовними звичками нашого суспільства» [9, с. 209].

Як бачимо, теза про мовний детермінізм постульована тут Сепіром у досить категоричній формі.

Щоправда, у Сепіра можна відшукати й тези протилежного змісту. Так, він відзначав, що в деяких випадках «з особливою очевидністю виступає внутрішня незв'язаність мови та культури. Цілковито неспоріднені мови обслуговують одну й ту саму культуру, а близькоспоріднені мови, іноді та сама мова, належать до різних культурних сфер» [10, chapter X]. Тому, принаймні на певному етапі розвитку наукового знання, поки не виявлені формальні ознаки культури, «краще буде, якщо ми визнаємо розвиток мови і розвиток культури незіставлюваними, взаємно не пов'язаними процесами» [10, chapter X].

Коментуючи твердження Сепіра про мовний детермінізм, О. О. Селіванова стверджує, що Сепіра тим не менш не можна вважати прибічником ізоморфізму мови й мислення [6, с. 262]. Адже, за Сепіром, межі мови й мислення не збігаються. Мова, безперечно, впливає на мислення. Але як? Сепір вважав, що цей вплив здійснюється переважно через систему культурних стереотипів: мова впорядковує зазначену систему. На думку Сепіра, мова фіксує в символічних формах загальні категорії мислення, які, отже, відбиваються в мовних категоріях [10, chapter X]. Звідси висновок О. О. Селіванової про відносність мовного детермінізму Сепіра [6, с. 263].

Ідучи за Сепіром, Уорф рішуче виступив проти погляду, згідно з яким думка «залежить не від граматики, а від законів логіки або мислення, нібито однакових для всіх жителів всесвіту» незалежно від того, якими мовами вони користуються [12, р. 3]. Зауважимо, що під граматику Уорф розумів «основу мовної системи будь-якої мови» [12, р. 5]. Учений вважав, що «формування думок» є «частиною граматики тієї або іншої мови і розрізняється у різних народів в одних випадках незначно, в інших — дуже суттєво, так само як граматична будова відповідних мов» [12, р. 5].

На основі дослідження мов аборигенів Америки Уорф слідом за Сепіром обстоював твердження про те, що дійсність виступає «калейдоскопічним потоком уражень», який мова впорядковує [12,

р. 5]. Отже, процеси сприйняття світу, мислення й пізнання певним чином зумовлені етноспецифічними особливостями структури тієї або іншої мови [11, р. 239–240].

Мовці на підсвідомому рівні використовують певні слова як одиниці словника й певні морфологічні форми і синтаксичні конструкції як відбиття особливостей граматичної системи мови. Тим самим, за Уорфом, створюється мовна картина світу. Вона є специфічною для кожної окремо взятої мови. Типова мовна картина світу виступає підґрунтям категоризації та об'єктивації індивідуального досвіду людини — носія певної мови. У цьому процесі кожна мова з притаманною їй структурою створює свій спосіб виокремлення різноманітних фрагментів світу та їхньої інтерпретації [13, р. 214].

Неповторність мов зумовлює те, що різні мови членують дійсність по-різному. Звідси, на думку Уорфа, випливає відносність понятійних систем різноструктурних мов і їхня залежність від тієї або іншої мови [12, р. 7]. Уорф наголошував на тому, що мова впливає на процес сприйняття дійсності людиною постійно. Це є особливо відчутним у зіставному дослідженні мов і культур [13, р. 213].

Яким же матеріалом користувався Уорф для доведення своїх ідей?

Учений зіставляв англійську мову як представницю середньоєвропейського мовного стандарту (Standard Average European, або SAE; поняття й термін належать Уорфу) з іншими мовами (з погляду генеалогічної класифікації — неіндоєвропейськими). Зіставлення було проведено на лексичному й морфологічному рівнях. Уорф услід за Ф. Боасом відзначав, зокрема, що в ескімоських мовах різновиди снігу (той, що падає, той, що лежить, той, що тане, той, який несе вітер тощо) позначають різними словами; щодо англійської мови, то в ній уживають один іменник для номінації снігу [12, р. 4, 6].

Особливо багато прикладів Уорф навів з індіанської мови хопі. Так, у мові племені хопі є іменники, що називають будь-який предмет (та істоту, за винятком птахів), що летить, наприклад: літак, пілота літака, комаху. У цій мові слова, що позначають поняття «блискавка», «жвиля», «полум'я», «пульсація» й подібні, належать до класу дієслів, оскільки вони називають явища короткої тривалості [12, р. 4, 6].

Уорф відзначив, що в мові хопі немає граматичної категорії часу. З погляду вченого, це свідчить про те, що індіанці хопі не мають уявлення про об'єктивний плин часу; тому вони не можуть зрозуміти фізичні й математичні поняття в «європейській» інтерпретації [12, р. 5, 6–7; 13, р. 203–205]. На думку Уорфа, носіям мов SAE властиве «просторове сприйняття часу»; для них час є «рухом у просторі», «безперервним потоком подій, розташованих на “часовій лінії”». Тому носіям мов SAE видається, що «постійне повторення втрачає свою силу на окремих відрізках цього простору». Щодо індіанців хопі, то для них «час є не рух, а “становлення більш пізнім” усього, що будь-коли було зроблене». Тому в хопі «постійне повторення не витрачає своєї сили, а накопичує її. У цьому процесі наростає невидима зміна, що передається більш пізнім подіям» [13, р. 209]. Аналогією у фізиці є прискорення [13, р. 209]. Отже, «час» у мовах SAE суттєво відрізняється від «тривалості» в мові хопі (так, з погляду Уорфа, точніше називати «час» у індіанців хопі): «тривалість» у хопі не можна описати «в термінах простору й руху» [13, р. 214]. Зокрема, звичайне для носіїв мов SAE «поняття абсолютної одночасності було б або дуже важко, або неможливо висловити в мові хопі» [13, р. 214].

Отже, і граматики, і логіка, з погляду Уорфа, не відбивають дійсності, а видозмінюються довільно від мови до мови. Закони Ньютона та його погляд на будову всесвіту були б іншими, якби він користувався не англійською мовою, а, скажімо, мовою хопі (Hopi) або нутка (Nootka) [13, р. 210; 11, р. 242]. У цьому плані Уорф наполягав на важливості й актуальності «принципу відносності, який свідчить, що подібні фізичні явища дають змогу створити подібну картину всесвіту тільки за подібності або принаймні при співвідносності мовних систем» [12, р. 5].

Коментуючи цю тезу Уорфа, Н. С. Кудрявцева пише про примусовість впливу мови на концептуальну структуру її носіїв як про найважливіший наслідок дії принципу лінгвістичної відносності. Йдеться про мову як про засіб обробки інформації. Уорф був переконаний у тому, що саме структурні особливості мов SAE спрямували в певний спосіб розвиток європейської науки. Утім, «наука, звичайно, була не спричинена цією граматикою, а лише забарвлена нею» [15, р. 221].

На думку Уорфа, мови здійснюють «сегментацію явищ природи» [11, р. 240–241]. Докладніше Уорф писав про це так: «Мови різняться не тільки тим, як вони будують речення, а й тим, як вони розщеплюють навколишній світ на елементи, що є матеріалом для побудови речень. Ці елементи — одиниці словника» [11, р. 237, 241, 242]. Мови SAE орієнтують мовців, спрямовують їх на сприйняття всесвіту як набору певних об'єктів і подій, позначуваних окремими словами. На цьому ґрунтуються класична фізика й астрономія [11, р. 240]. Отже, граматики мов SAE виступає логічним фундаментом європейської науки [11, р. 241].

Важливою видається нам теза Уорфа про те, що мовним структурам притаманна певна негнучкість, і це, за Уорфом, є перешкодою розвитку нових світобачень, нових гіпотез і теорій [7, р. 41].

Безперечним досягненням Уорфа стала постановка питання про співвідношення мовної картини світу з науковою картиною світу. За Уорфом, мова, як і наука, відбиває класифікаційний погляд на світ. Проте мовні картини світу значно старіші від наукових картин світу і, як наслідок, є потужнішими за впливом на свідомість мовців. Отже, якщо ми звертаємося до таких філософських категорій, як рух, матерія, простір, час, якість, кількість тощо, слід брати до уваги їхні мовні реалізації, а не «об'єктивний зміст» [13, р. 210].

Отже, за Уорфом, роль мови в пізнанні є надзвичайно великою; мовна картина світу виступає підґрунтям наукової картини світу [13, р. 210].

Слід підкреслити, що Уорф зосереджував значну увагу на співвідношенні мови і культури. Він був переконаний у тому, що «між культурними нормами та мовними моделями існують зв'язки, але не кореляції або прямі відповідності» [13, р. 214–215]. Розгляд співвідношення мови і культури дав дослідникові змогу сформулювати деякі особливості західної (європейської) культури (поширеної, зокрема, й у США) і культури хопі, зумовлені, з погляду Уорфа, специфікою відповідних мовних систем. Серед залучених ним до розгляду фактів можна відзначити в межах західної (європейської) культури складання хронік, літописів, щоденників, урахування вартості витраченого на роботу часу тощо. Водночас у індіанців хопі немає інтересу до реєстрації фактів; їм узагалі бракує ідеї історичності. Ці феномени Уорф пояснював існуванням у мовах SAE граматичної категорії часу й відсутністю цієї категорії в мові хопі [13, р. 210–211]. На думку вченого, індіанці хопі бачать у світі феномен, що перебуває в процесі підготовки до чогось. У цьому процесі різноманітні явища виступають як вираження таємничої сили [13, р. 207–208, 211].

На ґрунті таких спостережень Уорф услід за Ф. Боасом і Е. Сепіром дійшов висновку про те, що мова є системою понять для організації досвіду [12, р. 3–4; 11, р. 243–244]. Кожна мова «калібрує» досвід мовців [13, р. 212], вона робить свій «наголос» на тих або інших деталях досвідної ситуації [13, р. 212]. Однак мова впливає не безпосередньо на досвід мовців, а на їхні концептуальні структури; мова зумовлює не процес мислення, а його зміст, тобто поняттєву систему [13, р. 209]. Уорф стверджував «відносність усіх поняттєвих систем, у тому числі й нашої (тобто поняттєвої системи носіїв мов SAE — В. Г., І. К., В. Р., М. Р.), і їхню залежність від мови» [12, р. 5].

За Уорфом, мова «нав'язує» людині певний світогляд; вона певним чином визначає норми мислення носія мови, а отже, і норми поведінки людини. У різних мовах ці феномени різняться [13, р. 212–213].

Водночас важливо відзначити, що Уорф розглядав вплив на світогляд етносу не тільки мови, а й екстралінгвальних чинників. Серед них тип суспільства, географічне положення, клімат та ін. [13, р. 213–214]. Проте, як відзначає В. М. Алпатов, зв'язок між впливом цих феноменів і впливом мовних норм залишився в Уорфа нерозкритим [1, с. 223].

Вище ми підкресливали, що термін *гіпотеза Сепіра* — *Уорфа* належить не Сепіру й Уорфу, а критикам ідеї лінгвістичної відносності в тому вигляді, як вони собі її уявляли. У цьому контексті важливо відзначити, що Уорф розглядав лінгвістичну відносність не як гіпотезу, а як принцип [15, р. 221]. На це звертають увагу дослідники творчої спадщини Уорфа [7, р. 14; 5]. Науковою гіпотезою називають певне недоведене твердження; якщо твердження вдається довести, гіпотеза перетворюється на теорію. Ми вже відзначали, що так звану гіпотезу Сепіра — Уорфа в її «сильній» версії довести неможливо. Щодо гіпотези Сепіра — Уорфа в її «слабкій» версії, то доводити її немає потреби, бо вона видається очевидною.

Якщо ж говорити про принципи, то вони кардинально відрізняються від гіпотез. Принципи — це глобальні твердження з надзвичайно широким радіусом дії; на думку дослідників, принципи мають стратегічний характер. Прикладом може слугувати принцип історизму. Зокрема, лінгвістичні історіографи погоджуються в тому, що упродовж майже всього XIX ст. мовознавство розвивалося в руслі історизму (принцип історизму був провідним) [3, с. 24]. Ця теза не потребує доказів, як не потребує доказів і твердження про необхідність застосування принципу історизму в лінгвістичних дослідженнях узагалі.

Те саме стосується принципу лінгвістичної відносності. Цей принцип має тривалу традицію. Про вплив мови на мислення говорили вже Й. Г. Гаман (1730–1788), Й. Г. Гердер (1744–1803), В. фон Гумбольдт (1767–1835), О. О. Потебня (1835–1891), Я. Бодуен де Куртене (1845–1929); ще раніше за цих учених — Платон, Арістотель, Ф. Бекон (1561–1626), Дж. Локк (1632–1704). Отже, принцип лінгвістичної відносності не був відкриттям неогумбольдтіанців. Водночас, представники сучасної когнітивної лінгвістики визнають безперечну заслугу Сепіра й Уорфа перед наукою. У чому ж полягає ця заслуга?

Дослідники звертають увагу на ті конкретні когнітивні процеси, які знайшли відбиття в працях Сепіра й Уорфа і у вивченні яких Сепір і Уорф виступили як справжні новатори. Якщо узагальнити відповідні лінгвістичні інтерпретації, то можна зазначити, що Сепір і Уорф 1) виявили значні граматичні (а не лише лексико-семантичні) відмінності, які існують між мовами, і долучили ці відмінності до проблематики лінгвістичної відносності; 2) обрали предметом дослідження найважливіші домени, такі, як час, простір, матерія, форма, кількість, швидкість, причина та ін. Звичайно, ми подаємо тут узагальнену характеристику, беручи до уваги те, що ступінь участі Сепіра й Уорфа в розробці цих проблем була різною, як різними були й деякі їхні трактування.

Представники сучасної когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології наголошують, зокрема, на тому, що дослідження Сепіра й Уорфа надали потужний поштовх науковим пошукам кінця XX — початку XXI ст. Так, С. Ю. Бородай пише про ідею лінгвістичної відносності як про сучасну дослідницьку парадигму [2, с. 18] і формулює проблему лінгвістичної відносності так: яким чином лексико-граматичні особливості мов корелюють з когнітивними можливостями мовців [2, с. 18].

Якщо упродовж тривалого часу лінгвістичні дослідження були спрямовані на те, щоб обґрунтувати наявність або відсутність зв'язку між мовою та мисленням, то в сучасному мовознавстві зусилля вчених зосереджені на виявленні характеру цього зв'язку.

Здійснене дослідження дає змогу зробити певні **висновки**:

1. Феномен, який традиційно називають гіпотезою Сепіра — Уорфа, є інтерпретацією поглядів Е. Сепіра й Б. Л. Уорфа на співвідношення мови, мислення й дійсності (досвіду) у студіях критиків цих поглядів. Ця інтерпретація, як зазначають сучасні дослідження, не завжди відбивала справжні погляди Сепіра й Уорфа.

2. Критики гіпотези Сепіра — Уорфа сформулювали «сильну» і «слабку» версії цієї «гіпотези». «Сильна» версія передбачає абсолютну каузацію мислення мовою, що, з погляду критиків гіпотези Сепіра — Уорфа, є науково необґрунтованим. Однак Сепір і Уорф не дотримувалися «сильної» версії, хоча в їхніх працях є окремі висловлення, які можна трактувати як тезу про каузацію ментальних властивостей етносу майже виключно мовою цього етносу (ці висловлення завжди супроводжуються суттєвими застереженнями).

3. «Слабка» версія гіпотези припускає когнітивні розбіжності між мовцями як наслідок розбіжностей у їхніх мовах за умови домінування універсальних когнітивних процесів. Для сучасної лінгвістики це твердження є очевидним і не потребує експериментальної перевірки. Обмеження поглядів Сепіра й Уорфа лише відстоюванням «слабкої» версії означає, що вони нібито не внесли нічого нового в розробку проблеми зв'язку мови і мислення порівняно з їхніми попередниками й сучасниками.

4. Уорф розглядав лінгвістичну відносність не як гіпотезу, а як принцип. Якщо гіпотези необхідно доводити, щоб перетворити їх на теорії, то принципи цього не потребують. Принцип лінгвістичної відносності має тривалу традицію, яку започаткували Платон і Арістотель, а в нові часи розвивали Ф. Бекон, Й. Г. Гаман, Й. Г. Гердер, В. фон Гумбольдт, О. О. Потєбня, інші вчені.

5. Безперечною заслугою Сепіра й Уорфа перед наукою стало новаторське дослідження ними низки когнітивних процесів: Сепір і Уорф а) виявили значні морфологічні й синтаксичні (а не лише лексико-семантичні) відмінності, що існують між мовами, і уналежнили ці відмінності до проблематики лінгвістичної відносності; б) обрали предметом дослідження найважливіші домени, якими є простір, час, матерія, форма, кількість, швидкість, причина, деякі інші. Це сприяло потужному розвитку когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології. Отже, Сепір і Уорф зробили значний внесок у становлення лінгвістичної відносності як сучасної дослідницької парадигми.

Перспективи розвитку представленого дослідження ми вбачаємо в подальшому лінгвістично-історіографічному вивченні критики поглядів Сепіра й Уорфа на взаємозв'язок мови і мислення.

Література

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений : учеб. пособие. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 368 с.
2. Бородай С. Ю. Современное понимание проблемы лингвистической относительности : работы по пространственной концептуализации. *Вопросы языкознания*. 2013. № 4. С. 17–54.
3. Глуценко В. А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві XIX ст. — 30-х рр. XX ст. : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 255 с.
4. Глуценко В. А., Роман В. В., Руденко М. Ю. До питання про актуалістичний метод як метод студій із лінгвістичної історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2020. № 45. Т. 1. С. 90–93.
5. Кудрявцева Н. С. Гіпотеза лінгвістичної відносності : варіанти інтерпретації. *Учѐные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь : Тавр. нац. ун-т, 2010. Т. 23 (62). № 2. Ч. 2. С. 222–225.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Beek W. Linguistic Relativism : Variants and Misconceptions. 2004. URL : <https://www.yumpu.com/en/document/read/19744834/linguistic-relativism-variants-and-misconceptions/>
8. Sapir E. The grammarian and his language. *American Mercury*. 1924. № 1. P. 149–155. URL : https://pure.mpg.de/rest/items/item_2381137_2/component/file_2381136/content/ (дата звернення: 20.03.2024).
9. Sapir E. The Status of Linguistics as a Science. *Language*. 1929. Vol. 5. No. 4. P. 207–214. URL : https://pure.mpg.de/rest/items/item_2381144_2/component/file_2381143/content/ (дата звернення: 19.03.2024).
10. Sapir E. Language : An Introduction to the Study of Speech. New York : Harcourt, Brace, 1921. 242 p. URL : <https://www.ugr.es/~fmanjon/Sapir,%20Edward%20-%20Language,%20An%20Introduction%20to%20the%20Study%20of%20Speech.pdf> (дата звернення: 21.03.2024).
11. Whorf B. L. Languages and Logic. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* / edited by J. B. Carroll. Cambridge, MA : MIT Press, 1956. P. 233–245. URL : <https://archive.org/details/languagethought00whor/page/232/mode/2up/> (дата звернення: 22.03.2024).
12. Whorf B. L. Science and Linguistics. *The Technology Review*. Cambridge, MA : Massachusetts Institute of Technology, 1940. Vol. XLII. No. 6. P. 3–7. URL : <https://cdm15999.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15999coll16/id/104388/>
13. Whorf B. L. The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language. *ETC : A Review of General Semantics*. 1944. Vol. 1. No. 4. P. 197–215. URL : <file:///C:/Users/p3/Downloads/Whorf%20B.L.The%20Relation%20of%20>

Habitual%20Language%20and%20Behavior.pdf/; https://staff.um.edu.mt/albert.gatt/teaching/dl/whorf41_habitual-thought-and-language.pdf/ (дата звернення: 22.03.2024).

14. Whorf B. L. Collected papers on metalinguistics. Washington, DC : Department of State, Foreign Service Institute, 1952. 52 p.

15. Whorf B. L. Linguistics as an exact science. *Language, thought and reality* : selected writings. Cambridge, MA: MIT Press, 1956. P. 220–232.

References

1. Alpatov, V. M. (2005), *History of linguistic teachings* : textbook, 4th edition, revised and expanded [*Istoriya lingvističeskikh učenij* : ucheb. posobie. 4-e izd., ispr. i dop.], Yazyki slavyanskoj kultury publishers, Moscow, 368 p.
2. Boroday, S. Yu. (2013), “Modern understanding of the problem of linguistic relativity: work on spatial conceptualization”, *Voprosy Jazykoznanija (Topics in the study of language)* [“Sovremennoe ponimanie problemy lingvisticheskoj otnositelnosti : raboty po prostranstvennoj kontseptualizatsii”], *Voprosy jazykoznanija*, No. 4, pp. 17–54.
3. Glushchenko, V. A. (2017), *Comparative-historical method in Ukrainian and Russian linguistics of the 19th century — 30s of the XX century* : monograph [*Porivnyalno-istoričnyj metod v ukrajinskomu ta rosyjskomu movoznavstvi XIX st. — 30-ih rr. XX st.* : monografiya], B. I. Matorin’s Publishing House, Slovyansk, 255 p.
4. Glushchenko, V. A., Roman, V. V., Rudenko, M. Yu. (2020), “To the question of the actualist method as a method of linguistic studies”, *International Humanitarian University Herald, Philology* [“Do pytannya pro aktualistychni metod yak metod studii iz lnhvistychnoy istoriohrafii”], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Filologiya*, Odesa, No. 45, Vol. 1, pp. 90–93.
5. Kudryavtseva, N. S. (2010), “Hypothesis of linguistic relativity : interpretation options”, *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University, Series : Philology, Journalism* [“Hipoteza lnhvistychnoy vidnosnosti : variant interpretatsii”], *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo, Filologiya, Sotsialnye komunikatsii*. Simferopol, Vol. 23 (62), No. 2, Part 2, pp. 222–225.
6. Selivanova, O. O. (2008), *Modern linguistics : directions and problems* [*Suchasna lnhvistyka : napryamy ta problemy*], Dovkilia-K Publishing House, Poltava, 712 p.
7. Beek, W. (2004), *Linguistic Relativism : Variants and Misconceptions*. Available at : <https://www.yumpu.com/en/document/read/19744834/linguistic-relativism-variants-and-misconceptions/> (accessed: March 22, 2024).
8. Sapir, E. (1924), “The grammarian and his language”, *American Mercury*, No. 1, pp. 149–155. Available at : https://pure.mpg.de/rest/items/item_2381137_2/component/file_2381136/content/ (accessed: March 20, 2024).
9. Sapir, E. (1929), “The Status of Linguistics as a Science”, *Language*, Vol. 5, No. 4, pp. 207–214. Available at : https://pure.mpg.de/rest/items/item_2381144_2/component/file_2381143/content/ (accessed: March 19, 2024).
10. Sapir, E. (1921), *Language : An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace, New York, 242 p. Available at : <https://www.ugr.es/~fmanjon/Sapir,%20Edward%20-%20Language,%20An%20Introduction%20to%20the%20Study%20of%20Speech.pdf/> (accessed: March 21, 2024).
11. Whorf, B. L. (1956), “Languages and Logic”, *Language, Thought, and Reality : Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, edited by J. B. Carroll, MIT Press, Cambridge, MA, pp. 233–245. Available at : <https://archive.org/details/languagethought00whor/page/232/mode/2up/> (accessed: March 22, 2024).
12. Whorf, B. L. (1940), “Science and Linguistics”, *The Technology Review*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA, Vol. XLII, No. 6, pp. 3–7. Available at : <https://cdm15999.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15999coll16/id/104388/> (accessed: March 24, 2024).
13. Whorf, B. L. (1944), “The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language”, *ETC : A Review of General Semantics*, Vol. 1, No. 4, pp. 197–215. Available at : <file:///C:/Users/p3/Downloads/Whorf%20B.L.The%20Relation%20of%20Habitual%20Language%20and%20Behavior.pdf/>; https://staff.um.edu.mt/albert.gatt/teaching/dl/whorf41_habitual-thought-and-language.pdf/ (accessed: March 22, 2024).
14. Whorf, B. L. (1952), *Collected papers on metalinguistics*, Department of State, Foreign Service Institute, Washington, DC, 52 p.
15. Whorf, B. L. (1956), “Linguistics as an exact science”, *Language, thought and reality*: selected writings, MIT Press, Cambridge, MA, pp. 220–232.

Volodymyr A. GLUSHCHENKO,

Doctor of Science (Linguistics), Professor of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Pedagogical University; 19 Heneral Batiuk Str., Slovyansk, Donetsk region, 84116, Ukraine; 13/9 Naukova Str., Dnipro, 49131, Ukraine; mob.: +38 050 8860183; e-mail: sdpunauka@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966/>

Iryna B. KOROTIAIEVA,

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy), Associate Professor of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Pedagogical University; 19 Heneral Batiuk Str., Slovyansk, Donetsk region, 84116, Ukraine; 13/9 Naukova Str., Dnipro, 49131, Ukraine; mob.: +38 050 2059319; e-mail: iryna.korotiaieva@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6845-5277/>

Viktoriia V. ROMAN,

Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Associate Professor of Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Pedagogical University; 19 Heneral Batiuk Str., Slovyansk, Donetsk region, 84116, Ukraine; 13/9 Naukova Str., Dnipro, 49131, Ukraine; mob.: +38 095 5145215; e-mail: roman.victoriya2016@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3468-1062/>

Maryna Yu. RUDENKO,

Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Associate Professor of Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Pedagogical University; 19 Heneral Batiuk Str., Slovyansk, Donetsk region, 84116, Ukraine; 13/9 Naukova Str., Dnipro, 49131, Ukraine; mob.: 38 050 2558909; e-mail: marinarudenko2016@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6587-3860/>

THE SAPIR — WHORF HYPOTHESIS AND THE IDEA OF LINGUISTIC RELATIVITY (LINGUISTIC HISTORIOGRAPHIC ASPECT)

Summary. The purpose of the article is to reveal the views of E. Sapir and B. L. Whorf on the relationship between language, thinking and reality (experience), to briefly analyze some interpretations belonging to the critics of the Sapir — Whorf hypothesis, to identify those statements of Sapir and Whorf that have retained their value for linguistics at the beginning of the XXI century. **The object** of study is the phenomenon traditionally called the «Sapir — Whorf hypothesis». **The subject** of the study is the views of Sapir and Whorf on the relationship between language, thinking and reality (experience), as well as their interpretation in the studies of critics of these views, which did not always reflect the true views of Sapir and Whorf. **The result** of the study is to identify the essence of the statements of the critics of the Sapir — Whorf hypothesis, who put forward «strong» and «weak» versions of this «hypothesis», and to clarify the achievements of Sapir and Whorf. The authors of the article emphasize that Whorf viewed linguistic relativity not as a hypothesis but as a principle. While hypotheses need to be proved to turn them into theories, principles do not. The principle of linguistic relativity has a long tradition. Plato, Aristotle, F. Bacon, J. Locke, J. G. Hamann, J. G. Herder, W. von Humboldt, O. O. Potebnia, and J. Baudouin de Courtenay have already spoken about the influence of language on thinking. The article uses the actualist **method**, which involves, on the one hand, a historical view of the problem under consideration, and, on the other hand, the use of such techniques and procedures as source analysis (linguistic texts) and synthesis of the data obtained, comparison, abstraction and logical historical and scientific reconstruction. **Conclusions:** Sapir and Whorf's undoubted merit to science was their pioneering study of a number of cognitive processes. This gave a powerful impetus to the development of cognitive linguistics, ethnolinguistics, psycholinguistics, linguocultural studies, and linguistic conceptualology. Linguistic relativity is a modern research paradigm.

Key words: linguistic and historiographical aspect, Sapir — Whorf hypothesis, principle of linguistic relativity, language, thinking, culture, science.

Статтю отримано 12.04.2024 р.